

IQTISODIY SAMARADORLIK KO'RSATKICHLARI

Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti

“Raqamli Iqtisodiyot” fakulteti

“Statistika” yo'nalishi talabasi

Xalilov Jamshid

Ilmiy rahbar:TDIU, Iqtisodiy statistika kafedrası dotsenti

Akbarova Barno Shuxratovna

Annotatsiya: Mazkur maqolada iqtisodiy samaradorlik tushunchasining nazariy asoslari, uni baholash usullari va amaliy qo'llanilishi yoritilgan. Unda samaradorlikni o'lchovchi asosiy ko'rsatkichlar tahlil qilinib, ularning turli iqtisodiy subyektlar faoliyatida qanday ahamiyat kasb etishi haqida so'z boradi. Shuningdek, maqolada ishlab chiqarish, moliyaviy boshqaruv va ijtimoiy natijalarga asoslangan samaradorlik misollar bilan ko'rsatilib, uni oshirish yo'nalishlariga e'tibor qaratilgan.

Abstract: This article explores the theoretical foundations, evaluation methods, and practical application of economic efficiency. It analyzes the key indicators used to measure efficiency and discusses their significance in the activities of various economic entities. The paper also provides examples of efficiency in production, financial management, and social outcomes, while emphasizing strategies for improving overall economic performance.

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические основы, методы оценки и практическое применение экономической эффективности. Анализируются основные показатели, применяемые для измерения эффективности, и их значение в деятельности различных экономических субъектов. Также приведены примеры эффективности в производстве, финансовом управлении и социальных результатах, с акцентом на направления повышения общей экономической результативности.

O'zbek tilida:

Kalit soʻzlar: iqtisodiy samaradorlik, samaradorlik koʻrsatkichlari, ishlab chiqarish, moliyaviy boshqaruv, resurslardan foydalanish, investitsiya rentabelligi, strategik rejalashtirish.

Kirish

Bugungi bozor iqtisodiyoti sharoitida har bir korxona va tashkilotning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi, eng avvalo, ularning iqtisodiy samaradorligiga bogʻliq. Resurslardan oqilona foydalanish, foyda va mahsuldorlikni oshirish, xarajatlarni kamaytirish – bularning barchasi samaradorlik koʻrsatkichlari orqali aniqlanadi va baholanadi. Shu sababli iqtisodiy samaradorlikni toʻgʻri baholash va tahlil qilish bugungi kundagi dolzarb masalalardan biridir.

Mazkur ishda iqtisodiy samaradorlik koʻrsatkichlarining mazmuni, ularning turlari va baholash usullari oʻrganiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – samaradorlik koʻrsatkichlari orqali iqtisodiy faoliyatni chuqur tahlil qilish imkoniyatlarini aniqlashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun nazariy asoslarni oʻrganish, mavjud koʻrsatkichlarni tahlil qilish hamda samaradorlikni oshirish boʻyicha takliflar ishlab chiqish vazifa qilib belgilangan.

Mavzuning dolzarbligi: Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxona va tashkilotlarning raqobatbardoshligini ta'minlash, resurslardan oqilona foydalanish va maksimal foyda olish iqtisodiy samaradorlikka bevosita bogʻliqdir. Samaradorlik koʻrsatkichlari orqali tashkilotlar oʻz faoliyatini baholaydi, zaif jihatlarni aniqlaydi va rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqadi. Bugungi kunda iqtisodiy oʻsish, raqobat muhitining keskinlashuvi, sarmoya jalb qilish va barqaror rivojlanish kabi omillar ushbu koʻrsatkichlarning tahlilini nihoyatda muhim qiladi. Ayniqsa, Oʻzbekiston iqtisodiyotida bozor mexanizmlari chuqurlashayotgan hozirgi davrda, har bir sohada samaradorlikni oshirish masalasi dolzarb boʻlib qolmoqda.

Iqtisodiy samaradorlik nima?

Iqtisodiy samaradorlik - bu iqtisodiyotdagi barcha tovarlar va ishlab chiqarish omillari ularning eng qimmatli maqsadlariga taqsimlanishi yoki taqsimlanishi va chiqindilarni yo'q qilish yoki minimallashtirishdir. Agar [ishlab chiqarish omillari](#) o'z imkoniyatlariga yoki unga yaqin darajada foydalanilsa, tizim iqtisodiy jihatdan samarali hisoblanadi .

Iqtisodiy samaradorlikni tushunish

Iqtisodiy samaradorlik deganda har bir resurs har bir shaxs yoki tashkilotga eng yaxshi xizmat ko'rsatish va isrofgarchilik va samarasizlikni minimallashtirish uchun optimal tarzda taqsimlangan iqtisodiy holatni nazarda tutadi. Iqtisodiyot iqtisodiy jihatdan samarali bo'lsa, bir tashkilotga yordam berish uchun qilingan har qanday o'zgarishlar boshqasiga zarar etkazadi. Ishlab chiqarish nuqtai nazaridan, tovarlar ishlab chiqarishning o'zgaruvchan sarf-xarajatlari kabi eng kam xarajat bilan ishlab chiqariladi.

Iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarish uchun resurslardan qanchalik samarali foydalanilganligini baholash uchun foydalaniladigan ko'rsatkichlar. Ular har xil turlarni, jumladan, taqsimlash, ishlab chiqarish va dinamik samaradorlikni o'z ichiga oladi va iqtisodiyotning samaradorligini tushunishga va siyosat qarorlari haqida ma'lumot berishga yordam beradi. Asosiy ko'rsatkichlar yalpi ichki mahsulot, inflyatsiya, ishsizlik va resurslardan foydalanish samaradorligi bilan bog'liq ko'rsatkichlarni o'z ichiga oladi.

Iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlarining turlari:

- **Ajratish samaradorligi:**

Bu turdagi resurslar ijtimoiy talabni eng yaxshi qondiradigan tovar va xizmatlarni ishlab chiqarish uchun ajratilganligini baholaydi, tovar yoki xizmat narxi uning ishlab chiqarishning marjinal xarajatlarini aks ettirishini ta'minlaydi.

- **Ishlab chiqarish samaradorligi:**

Bu iqtisodiyotning ma'lum bir to'plamdan (masalan, mehnat, kapital) maksimal mahsulot ishlab chiqarish qobiliyatini anglatadi.

- **Dinamik samaradorlik:**

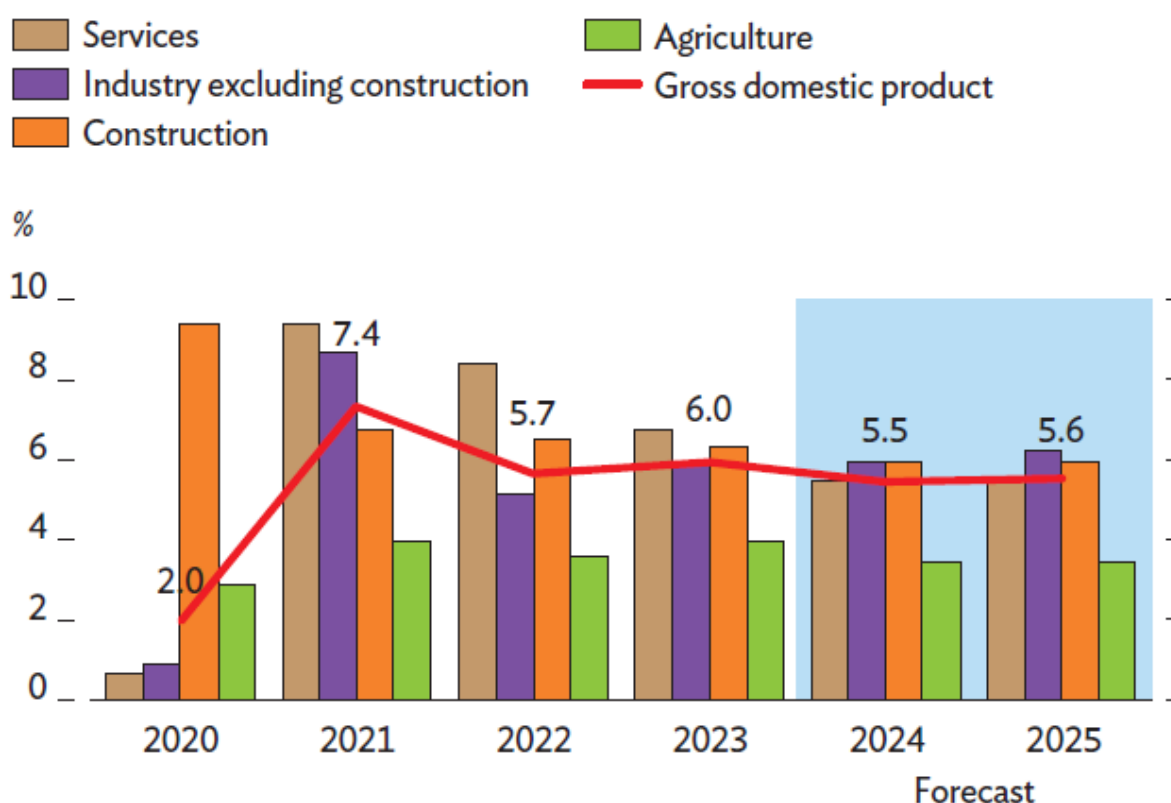
Bu iqtisodiyotning vaqt o'tishi bilan o'zgaruvchan sharoit va texnologiyalarga qanchalik samarali moslashishi, uzoq muddatli o'sish va rivojlanishga yordam berishini o'rganadi.

- **Boshqa ko'rsatkichlar:**

Bularga jamiyat bo'ylab iqtisodiy foyda taqsimotini hisobga oladigan ijtimoiy farovonlik samaradorligi va firmalar o'z resurslaridan qanchalik samarali foydalanishini o'lchaydigan X-samaradorlik kabi ko'rsatkichlar kiradi.

Figure 2.8.1 Supply-Side Growth

Growth edged up in 2023 with faster expansion in industry and agriculture.

Source: Statistics Agency of Uzbekistan.

Grafik tahlili: Supply-Side Growth (2020–2025)

Grafik mazmuni: Grafikda O‘zbekiston iqtisodiyotining asosiy real sektorlari bo‘yicha o‘rish sur‘atlari (xizmatlar, sanoat, qurilish, qishloq xo‘jaligi) va umumiy YaIM o‘rishi (qizil chiziq bilan) yillik kesimda tasvirlangan.

Iqtisodiy samaradorlik bilan bog‘liqligi:

1. Supply-side approach — bu ishlab chiqaruvchilar (ya’ni taklif tomoni) faoliyatiga tayanadi. Samaradorlik oshishi bu sektorlarning hajman va sifat jihatdan kengayishini bildiradi.

2. Xizmatlar sektori (services) 2020–2025 yillarda barqaror va yuqori o‘rish sur‘atlariga ega bo‘lib, bu sohada raqamlashtirish, innovatsion xizmatlar va xususiy sektor faoliyati samaradorligini ko‘rsatadi.

3. Sanoat sektori (industry excluding construction) ayniqsa 2021-yilda keskin o‘rib, YaIM o‘rishiga katta hissa qo‘shgan. Bu ishlab chiqarish quvvatlarining oshganini, yangi texnologiyalarning joriy etilishini bildiradi.

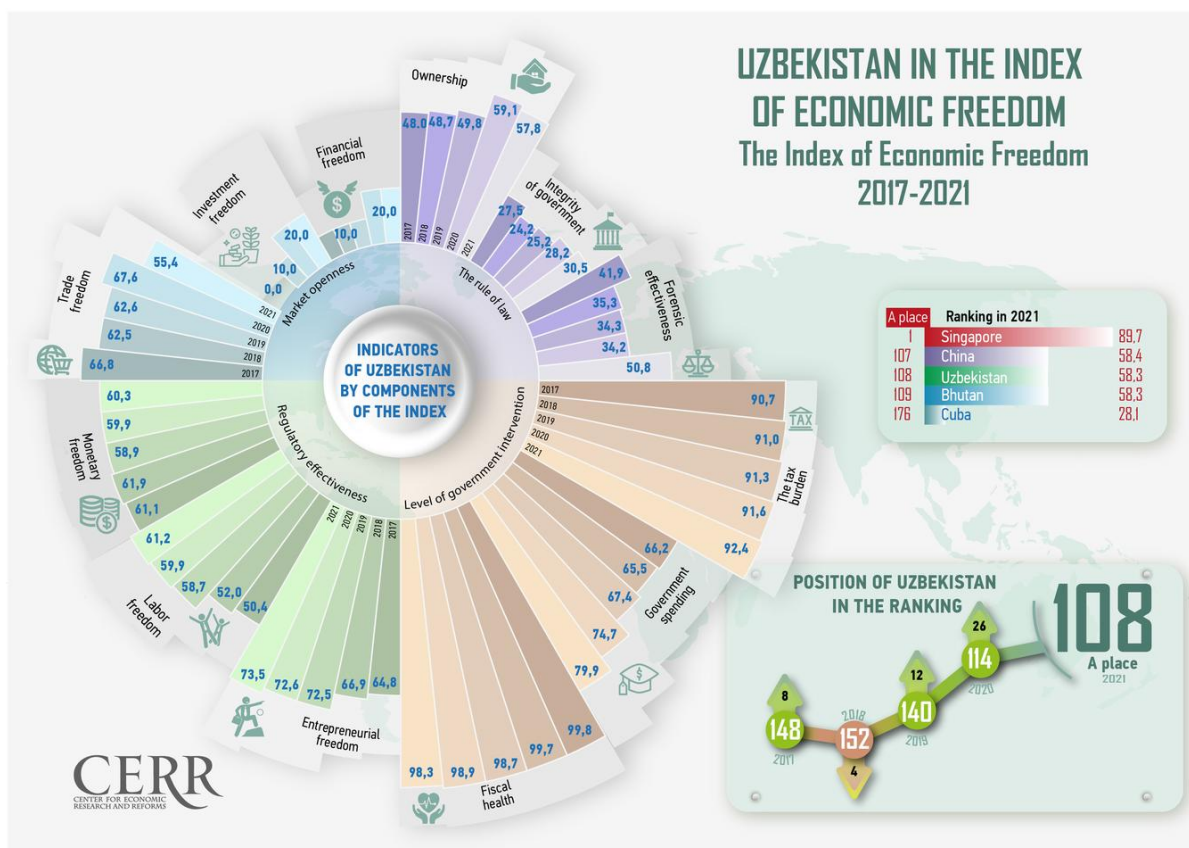
4. Qurilish sektori (construction) 2020–2021 yillarda yuqori sur‘atlarda o‘sgan bo‘lsa-da, keyinchalik pasaygan. Bu vaqtinchalik investitsiya to‘lqinlari va inflyatsion ta’sirlar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

5. Qishloq xo‘jaligi (agriculture) o‘rishi nisbatan sekin bo‘lsa-da, barqaror bo‘lib, resurslardan optimal foydalanish muhimligini ko‘rsatadi.

6. YaIM o‘rishi (qizil chiziq) — turli sohalardagi samaradorlikning umumiy yakuniy ko‘rsatkichi hisoblanadi. 2021-yildagi 7.4% lik o‘rish aynan supply-side sektorlardagi kuchli faollik natijasidir.

Xulosa:

Bu grafik — iqtisodiy samaradorlikni tahlil qilishda asosiy rol o‘ynovchi vosita bo‘lib, real sektorlar faoliyatining taklif tomonida qanday o‘zgarishlar bo‘layotganini, har birining YaIMga ta’sirini ko‘rsatadi. Aynan shunday grafiklar orqali iqtisodiy strategiyalar shakllantiriladi.

1. Umumiy ma'lumot:

Grafikda O'zbekistonning 2017-yildan 2021-yilgacha iqtisodiy erkinlik ko'rsatkichlari bo'yicha reytingi (jahon bo'yicha o'rni) va har bir komponent bo'yicha natijalari aks etgan.

2021-yilga kelib O'zbekiston 108-o'rinni egallagan (2017-yilda 152-o'rinda bo'lgan).

2. Komponentlar:

Indeks quyidagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha baholanadi:

Huquq ustuvorligi (Rule of Law): mulk huquqi, sud tizimi mustaqilligi va korrupsiyaga qarshi kurash.

Hukumat samaradorligi (Government Integrity): davlat xarajatlari, soliqlar.

Regulyator siyosat (Regulatory Efficiency): ishchi kuchi bozori, biznes ochish qulayligi.

Bozor ochiqligi (Open Markets): savdo, investitsiya va moliyaviy erkinlik.

3. Muhim raqamlar:

Property rights – 30.3 ball

Judicial effectiveness – 32.3 ball

Government spending – 91.7 ball (eng yuqori)

Financial freedom – 20.0 ball (eng past)

Investment freedom – 45.0 ball

Labor freedom – 54.9 ball

Iqtisodiy samaradorlik bilan aloqasi:

Iqtisodiy samaradorlik nafaqat ishlab chiqarish hajmiga, balki muvofiqlashtirilgan va samarali institutlarga ham bog‘liq. Huquqiy kafolatlar, biznes muhitining ochiqligi, soliq yuki va investitsiya erkinligi — bular barchasi samarali iqtisodiy faoliyat yuritish uchun muhim omillardir.

Grafik shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston so‘nggi yillarda erkinlik ko‘rsatkichlarini yaxshilab, samaradorlikka xizmat qiluvchi islohotlarni amalga oshirgan.

Iqtisodiy samaradorlik har bir davlat taraqqiyotining muhim ko‘rsatkichlaridan biri hisoblanadi. Uning darajasi ishlab chiqarish jarayonlarining qay darajada oqilona tashkil etilgani, mavjud resurslardan qanday foydalanilayotgani, va iqtisodiy boshqaruvning samaradorligiga bog‘liqdir. O‘zbekiston misolida ko‘rilganidek, so‘nggi yillarda amalga oshirilgan islohotlar natijasida iqtisodiy o‘sinh sur‘atlari tiklanib, ayrim sektorlar bo‘yicha sezilarli ijobiy o‘zgarishlar yuzaga keldi. Ayniqsa, sanoat, qishloq xo‘jaligi va xizmatlar sohasida barqaror o‘sinh kuzatildi.

Bundan tashqari, iqtisodiy erkinlik ko‘rsatkichlarining bosqichma-bosqich yaxshilanishi ham mamlakatning umumiy samaradorlik darajasiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Investitsion muhitning yaxshilanishi, soliq islohotlari va davlat xarajatlarining samarali yo‘naltirilishi iqtisodiy faollikni kuchaytirdi. Yaqin istiqbolda samaradorlikni yanada oshirish uchun texnologik yangilanishlar, innovatsion yechimlar va institutsional islohotlarning davom ettirilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlab, raqobatbardosh milliy iqtisodiyot shakllanishiga xizmat qiladi.

Xulosa

Iqtisodiy samaradorlik har bir davlatning barqaror rivojlanishi va raqobatbardoshligini ta'minlovchi muhim omil hisoblanadi. Tahlillardan ko'rinib turibdiki, O'zbekiston so'nggi yillarda iqtisodiy islohotlarni bosqichma-bosqich amalga oshirib, ishlab chiqarish, investitsiyalar, va mehnat samaradorligini oshirishga erishmoqda. Supply-side growth dinamikasidagi o'sish va iqtisodiy erkinlik indeksidagi ijobiy o'zgarishlar mamlakatda institutlar samaradorligi va bozor mexanizmlarining mustahkamlanayotganidan dalolat beradi. Shunday qilib, iqtisodiy samaradorlikka erishishda kompleks yondashuv – ya'ni texnologik yangilanish, tashqi ochiqlik, va ichki institutsional muvozanat muhim rol o'ynaydi. Bu esa uzoq muddatli barqaror iqtisodiy o'sishning poydevorini mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi rasmiy sayti: <https://stat.uz>
2. Asian Development Outlook 2024 – Asian Development Bank (ADB)
3. Center for Economic Research and Reforms (CERR), “Uzbekistan in the Index of Economic Freedom (2017–2021)”
4. Samuelson, P.A. & Nordhaus, W.D. (2010). Economics. McGraw-Hill Education.
5. OECD (2023). Economic Productivity Reports and Policy Recommendations.
6. Todaro, M.P., & Smith, S.C. (2020). Economic Development. Pearson Education.
7. Jahon banki ma'lumotlar bazasi: <https://data.worldbank.org>